TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATIDA METAKOGNITIV KOMPETENSIYALARINI BAHOLASH MEZONLARI VA KO'RSATKICHLARI

Asadullayeva Nargiza Sayfullayevna
Nizomiy Ganjaviy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti

Annotatsiya

Mazkur tezisda oliy ta'lim talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatida metakognitiv kompetensiyalarini baholash mezonlari va ko'rsatkichlarini nazariy jihatdan asoslash masalasi yoritiladi. Metakognitiv monitoring, o'zini o'zi boshqarib o'rganish va metakognitiv xabardorlikni baholashga oid ilmiy yondashuvlar tahlil qilinadi. Shuningdek, diagnostik mezonlar tizimi va ularni amaliy ta'lim faoliyatida aniqlash usullari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: metakognitiv kompetensiya, mustaqil ta'lim, diagnostika, baholash mezonlari, ko'rsatkichlar, monitoring, refleksiya, o'zini o'zi boshqarib o'rganish.

Kirish

Oliy ta'limda mustaqil ta'lim talabaning bilimlarni o'zlashtirishi bilan bir qatorda, o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish, uning borishini nazorat qilish va erishilgan natijalarni baholash qobiliyatini ham talab etadi. Bunday faoliyatning samaradorligi talabaning nafaqat qanday bilimga ega ekanligi, balki o'z bilimining chegaralarini qay darajada anglay olishi va o'rganish jarayonini qanday boshqarishiga ham bog'liq.

J. H. Flavell metakognitiv bilim va monitoringni shaxsning bilish faoliyatini tushunishi hamda uning borishini kuzatishi bilan bog'liq jarayonlar sifatida izohlagan [1]. G. Schraw va R. S. Dennison esa metakognitiv xabardorlikni baholashga bag'ishlangan tadqiqotlarida bilish haqidagi bilimlar va bilish faoliyatini boshqarishni o'zaro bog'liq, biroq farqlanuvchi yo'nalishlar sifatida ko'rib chiqqanlar [2]. Ushbu yondashuvlar metakognitiv kompetensiyalarni baholashda faqat talabaning o'ziga bergan bahosini emas, balki uning amaliy o'quv faoliyatini ham hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Shu sababli talabalarning metakognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik ishlarni rejalashtirishdan oldin ularning mavjud holatini aniqlash, baholash mezonlarini belgilash va o'zgarishlarni kuzatish imkonini beruvchi diagnostik yondashuvni ishlab chiqish muhimdir.

Asosiy qism

Metakognitiv kompetensiyalarni baholashning nazariy asoslari

Metakognitiv kompetensiyalarni baholash talabaning o'z ta'lim faoliyati haqidagi bilimlari, qaror qabul qilish usullari va o'rganish jarayonini boshqarish ko'nikmalarini aniqlashni nazarda tutadi. Bunda mezon baholanadigan kompetensiyaning asosiy jihatini, ko'rsatkich esa ushbu jihatning mavjudligini namoyon qiluvchi kuzatiladigan belgi yoki xatti-harakatni anglatadi. Diagnostik vosita ko'rsatkichlar haqida ma'lumot olishga xizmat qiladigan so'rovnoma, amaliy topshiriq, kuzatish varaqasi yoki boshqa o'lchash usulidir.

G. Schraw va D. Moshman metakognitiv nazariyalarni shaxsning o'z bilish faoliyatini tushuntirish va yo'naltirishiga xizmat qiluvchi tizimlar sifatida tahlil qilganlar [3]. Ushbu yondashuv metakognitiv kompetensiyalarni baholashda talabaning faqat bilimini emas, balki shu bilimni o'quv vaziyatida qo'llashi va o'z faoliyatini boshqarish usullarini ham hisobga olishga asos beradi.

B. J. Zimmerman tomonidan yoritilgan o'zini o'zi boshqarib o'rganish modelida maqsad qo'yish, o'rganish strategiyalaridan foydalanish, vaqtni boshqarish va natijalarni baholash muhim o'rin tutadi [4].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Biroq o'zini o'zi boshqarib o'rganish metakognitsiyadan kengroq tushuncha bo'lib, motivatsiya va xulq-atvorni boshqarishni ham qamrab oladi. Shu sababli mazkur tadqiqotda baholash mezonlari aynan metakognitiv kompetensiyalarning namoyon bo'lishiga yo'naltirilishi lozim.

Metakognitiv kompetensiyalarni baholash mezonlari va ko'rsatkichlari

Nazariy manbalar tahlili asosida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatida metakognitiv kompetensiyalarini baholash uchun quyidagi beshta mezonni dastlabki ishchi tizim sifatida taklif etish mumkin.

1. Maqsadli-anglash mezoni. Ushbu mezon talabaning ta'lim vazifasini tushunishi, o'zining mavjud bilim va qiyinchiliklarini anglay olishi hamda kutilayotgan natijani belgilash qobiliyatini ifodalaydi. Uning ko'rsatkichlariga o'quv maqsadini aniq ifodalash, zarur bilimlarni aniqlash va topshiriq natijasini baholash mezonlarini tushunish kiradi.

2. Rejalashtirish mezoni. Bu mezon mustaqil ta'lim jarayonini oldindan tashkil etish qobiliyatini tavsiflaydi. Ko'rsatkichlar sifatida topshiriq bosqichlarini belgilash, vaqtni taqsimlash, tegishli manbalarni tanlash va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklarni oldindan hisobga olish taklif etiladi.

3. Monitoring va o'zini nazorat qilish mezoni. Mazkur mezon talabaning o'rganish jarayonini kuzatishi va tushunish darajasini tekshirishini aks ettiradi. Uning ko'rsatkichlari o'zlashtirishni mustaqil tekshirish, xatolarni aniqlash, rejaning bajarilishini kuzatish va amaldagi natijani kutilgan natija bilan taqqoslashdan iborat.

4. Strategik moslashuv mezoni. Ushbu mezon talabaning tanlangan o'rganish usuli yetarli natija bermaganda muqobil strategiyani tanlay olishini ifodalaydi. Ko'rsatkichlarga samarasiz usulni aniqlash, qo'shimcha manbalardan foydalanish, o'rganish usulini o'zgartirish va muammoga mos yechim tanlash kiradi.

5. Refleksiv-baholash mezoni. Mazkur mezon bajarilgan mustaqil ta'lim faoliyatini tahlil qilish va undan keyingi o'rganish uchun xulosa chiqarish qobiliyatini tavsiflaydi. Uning ko'rsatkichlari yakuniy natijani maqsad bilan taqqoslash, xatolar sabablarini aniqlash, samarali strategiyalarni belgilash va kelgusi faoliyat uchun takomillashtirish rejasini ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu mezonlar o'zaro bog'liq bo'lib, mustaqil ta'limning yagona boshqaruv siklini tashkil etadi. Maqsadli-anglash va rejalashtirish faoliyatni boshlashga, monitoring hamda strategik moslashuv uning borishini boshqarishga, refleksiv-baholash esa natijalarni tahlil qilish va keyingi faoliyatni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Diagnostik usullar va ularning imkoniyatlari

Metakognitiv kompetensiyalarni baholashda bitta diagnostik vositaga tayanish talabaning real imkoniyatlarini to'liq aks ettirmasligi mumkin. Shu sababli turli manbalardan olingan ma'lumotlarni o'zaro taqqoslash maqsadga muvofiq.

G. Schraw va R. S. Dennison tomonidan ishlab chiqilgan Metacognitive Awareness Inventory (MAI) metakognitiv xabardorlikni o'rganishga mo'ljallangan 52 bandli vositadir. Mualliflar unda bilish haqidagi bilimlar va bilishni boshqarish bilan bog'liq tarkibiy qismlarni ajratganlar [2]. Ushbu vosita diagnostik yondashuvni ishlab chiqishda muhim metodologik manba bo'lishi mumkin. Biroq uni tarjima qilish va mahalliy oliy ta'lim sharoitida qo'llashdan oldin til, mazmun va o'lchash xususiyatlarini alohida tekshirish zarur.

Mustaqil ta'lim faoliyatida quyidagi usullarni birgalikda qo'llash taklif etiladi:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

- **So‘rovnoma va o‘zini o‘zi baholash** — talabaning o‘z ko‘nikmalari haqidagi tasavvurlarini aniqlashga yordam beradi, biroq javoblar real faoliyatdan farq qilishi mumkin.
- **Refleksiv kundalik** — rejalashtirish, monitoring, strategiyani o‘zgartirish va xulosalar chiqarish jarayonlarini qayd etish imkonini beradi. Uning cheklovi talabaning yozuvlarni to‘liq yoki xolis yuritmasligi bilan bog‘liq.
- **Amaliy topshiriqlar** — talabaning o‘rganish strategiyalarini real vazifada qo‘llashini kuzatishga imkon beradi. Bunda topshiriqning murakkabligi va fan xususiyatlari hisobga olinishi kerak.
- **Kuzatish varaqasi va topshiriq natijalari** — rejalashtirish, xatolarni aniqlash, usulni o‘zgartirish va natijalarni baholash kabi xatti-harakatlarni qayd etish uchun ishlatilishi mumkin.

Diagnostik natijalarning ishonchliligini oshirish uchun talabaning o‘zini o‘zi baholashi, refleksiv kundaliklari va amaliy topshiriqlaridan olingan ma’lumotlarni solishtirish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv o‘ziga berilgan subyektiv baho bilan amalda namoyon bo‘lgan kompetensiya o‘rtasidagi tafovutni aniqlashga yordam beradi.

Baholash darajalarini aniqlash masalasi

Metakognitiv kompetensiyalarni past, o‘rta va yuqori darajalarda tavsiflash mumkin, biroq darajalar faqat umumiy ta’riflar bilan emas, balki kuzatiladigan xatti-harakatlar bilan farqlanishi lozim. Masalan, past darajada talaba o‘quv faoliyatini rejalashtirishda muntazam yordamga ehtiyoj sezishi mumkin; o‘rta darajada ayrim bosqichlarni mustaqil bajarsa-da, monitoring yoki strategiyani o‘zgartirishda qiynalishi mumkin; yuqori darajada esa maqsad qo‘yish, monitoring, moslashuv va refleksiyani mustaqil hamda izchil amalga oshirishi mumkin.

Bu tavsiflar hozircha nazariy taklifdir. Darajalar uchun aniq ball chegaralarini belgilashdan oldin mezonlarni ekspertlar bilan muhokama qilish, baholash topshiriqlarini sinovdan o‘tkazish va to‘plangan ma’lumotlarning ishonchliligi hamda validligini tekshirish talab etiladi.

Xulosa

Nazariy tahlil asosida talabalarning mustaqil ta’lim faoliyatida metakognitiv kompetensiyalarini baholash uchun maqsadli-anglash, rejalashtirish, monitoring va o‘zini nazorat qilish, strategik moslashuv hamda refleksiv-baholash mezonlaridan iborat dastlabki tizim taklif etildi.

Mazkur tizim talabaning o‘z ta’lim faoliyatini qanday anglashini, uni qay tarzda tashkil etishini, o‘rganish jarayonini qanday kuzatishini va natijalar asosida qanday xulosalar chiqarishini kompleks o‘rganishga yo‘naltirilgan. Baholashda so‘rovnoma, refleksiv kundalik, amaliy topshiriqlar va kuzatish ma’lumotlarini birgalikda qo‘llash maqsadga muvofiq.

Shu bilan birga, taklif etilgan mezonlar va ko‘rsatkichlar empirik tekshiruvdan o‘tkazilishi lozim. Keyingi tadqiqot bosqichida ularning mazmuniy mosligi, baholash natijalarining ishonchliligi va amaliy qo‘llash imkoniyatlarini tekshirish metakognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasining diagnostik asoslarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitive-developmental inquiry. American Psychologist, 34(10), 906–911. https://doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.906
2. Schraw, G., & Dennison, R. S. (1994). Assessing metacognitive awareness. Contemporary Educational Psychology, 19(4), 460–475. https://doi.org/10.1006/ceps.1994.1033
3. Schraw, G., & Moshman, D. (1995). Metacognitive theories. Educational Psychology Review, 7, 351–371. https://doi.org/10.1007/BF02212307
4. Zimmerman, B. J. (2002). Becoming a self-regulated learner: An overview. Theory Into Practice, 41(2), 64–70. https://doi.org/10.1207/S15430421TIP4102_2

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.